

KALB SANATI EKSENİNDE NÂBÎ'NİN "BOZUNTUSUDUR" REDİFLİ GAZELLERİNE YAZILAN NAZİRELER

Hasan KAYA | ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9244-3113> | hasankaya@nku.edu.tr

Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature Tekirdağ-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/01a0mk874>

Atıf Bilgisi/Citation: Kaya, Hasan. "Kalb Sanatı Ekseninde Nâbî'nin "Bozuntusudur" Redifli Gazellerine Yazılan Nazireler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 33 (Aralık 2024), 263-279. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1586604> / Kaya, Hasan. "Nazires Written To Nabi's "Bozuntusudur" Redif Gazels Within The Axis of The Art of The Kalb". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 33 (December 2024), 263-279, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1586604>

Geliř Tarihi/Date of Submission: 16.10.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 23.11.2024

Yayım Tarihi/Date of Publication: 30.12.2024

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körlleme/Double anonymized-Two External

Arařtırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebiyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır/ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

ÖZET

17. yüzyılda hikemi tarzın temsilcisi Nâbî'nin (ö. 1712) *Divan'*ında "bozundısudur" redifli iki gazel yer almaktadır. İlki 9, ikincisi 10 beyitlik bu gazellerin bütün beyitlerinde kalb sanatına başvurulması bu şiirleri özel hâle getirmiştir. Nâbî ilk gazelinin her mısranda kalb sanatına başvururken ikinci gazelinin matla beytinin iki mısranda bu sanata başvurmuş, takip eden beyitlerin sadece ikinci mısralarında kalb yapmıştır. Tespitlerimize göre bu redifle yazılan ilk şiir Nâbî'ye aittir. Yine tespitlerimize göre Nâbî'den sonra ona nazire olarak bu redif 6 şair tarafından tercih edilmiştir. Nazire yazan şairler de Nâbî'nin ikinci gazeline kullandığı yöntemi benimsemiş ve şiirlerinin matla beyitlerinin her iki mısranda ve takip eden beyitlerin ikinci mısralarında kalb sanatına başvurmuşlardır. Bunlar Halebli Edîb (ö. 1748?), Hâzık Mehmed (ö. 1763), Dâniş (ö. 1775), Sermed (ö. 1787), Diyarbakırlı Azmî (ö. 1831) ve Nâfi'dir (ö. 1849/50). Nazire yazan şairler arasında Dâniş üç naziresiyle dikkat çeker. Böylece Nâbî'ye nazire olduğu değerlendirilen şiir sayısı 8 olmaktadır. Bu şiirlerin hepsinde Nâbî'nin şiirinde kullanılan "mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbı tercih edilmiştir. Nâbî ile redif ortaklığı taşıyan bu şiirlerde Dâniş dışındaki diğer şairler kafiyede kalb sanatının imkânları çerçevesinde farklı kafiyelere yönelmiştir. Nâbî şiirinde kalb sanatı için tercih ettiği "bozuntu" kelimesini farklı anlamlara gelebilecek şekilde eleştirel bir anlam yükleyerek çok anlamlılık bağlamında kullanmış, onu takip eden şairler de benzer bir yol izlemiştir. Bu çalışmada zemin (model) şiir olarak değerlendirdiğimiz Nâbî'nin iki gazeli ve Nâbî'ye nazire olarak yazıldığı tespit edilen 6 şaire ait 8 şiir kronolojik olarak verilmiş ve kalb sanatı ekseninde kısa değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nazire, Nâbî, kalb sanatı

NAZİRES WRITTEN TO NABİ'S "BOZUNTUSUDUR" REDIF GAZELS WITHIN THE AXIS OF THE ART OF THE KALB

ABSTRACT

In the 17th century, there are two ghazals with the rhyme "bozundısudur" in the Divan of Nabi (d. 1712), a representative of the wisdom style. The first 9 couplets, the second 10 couplets, and the fact that the art of kalb is used in all the couplets of these ghazals make these poems special. While Nabi used the art of kalb in every line of his first ghazal, he used this art in two lines of the matla couplet of his second ghazal, and he used the word kalb only in the second lines of the following couplets. According to our findings, the first poem written with this rhyme belongs to Nabi. Again, according to our findings, this rhyme was used by 6 poets as a nazire after Nabi. The poets who wrote nazires also adopted the method used by Nabi in his second ghazal and used the art of kalb in both lines of the matla couplets of his poems and in the second lines of the following couplets. These are Halebli Edib (d. 1748?), Hazık Mehmed (d. 1763), Daniş (d. 1775), Sermed (d. 1787), Diyarbakırlı Azmi (d. 1831) and Nafi (d. 1849/50). Among these, Daniş draws attention with his three verses. Thus, the number of poems considered to be verses to Nabi is 8. In all of these poems, the "mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" pattern used in Nabi's poetry was preferred. In these poems, which share a common rhyme with Nabi, the other poets except Daniş turned to different rhymes within the framework of the possibilities of the art of kalb in rhyme. In his poetry, Nabi used the word "bozuntu", which he preferred for the art of kalb, in a context of polysemy by attributing it a critical meaning that could have different meanings, and the poets who followed him followed a similar path. In this study, two ghazals of Nabi, which we consider as the base (model) poems, and 8 poems belonging to 6 poets who were determined to have been written as nazires to Nabi, were given chronologically and short evaluations were made on the axis of the art of kalb.

Keywords: Nazire, Nabi, art of kalb

Giriş

Nâbî'nin "bozundısıdur" redifli iki gazeli ve ona yazılan nazireler konusunu ele almadan önce nazire kavramı ve kalb sanatı hakkında kısa bilgiler vermek faydalı olacaktır.

Nazire Kavramı

Arapça "benzer, denk" anlamına gelen ve "nazara" (نظر) kökünden türeyen "nazire" kelimesi "bir davranışa, bir söze benzer biçimde karşılık yapılan davranış veya söz" (Çağbayır, 2007, IV/3503; Mutçalı, 2012, 918) şeklinde tanımlanır. Edebiyatta ise "bir şairin manzum bir eserine kendisi veya başka bir şair tarafından aynı vezin, kafiye ve konuda yazılan şiir" diye tanımlanmıştır. Kelimenin çoğulu "nezâir"dir. Nazire yazmak yerine tanzir (etmek), nazire söyleme, nazire deme, cevap yazma ve cevap verme tabirleri de kullanılmış; nazire yazana nazire-gû, nazire-perdâz denilmiştir (Dilçin, 2000, 269; İpekten, 2001, 19; Karaalioglu, 1978, 504; Köksal, 2006, 13).

Şairlerin söz söylemedeki yaratıcılığı ve bunu ispattaki ısrarları onları kendilerinden önce başka bir şairin ele aldığı konuyu yeniden nazmetmeye, ona nazire yazmaya sevk etmiştir (Çiçekler, 2006, 32/458). Şairler çeşitli gerekçelerle nazireler yazmışlardır. Şairleri nazire yazmaya iten saiklerin başında tanzir edilen şiirdeki güzellikleri yakalama ve onu geçme gayreti yer almaktadır. Bu, diğer bütün sebeplerin üstünde, nazirenin tanımıyla da ilgili, önemli bir saiktir (Gibb, 1999, 78; Köksal, 2006, 97).

Belagat kitaplarındaki tanımlar çoğunlukla birbirine yakındır ve bu tanımlarda nazirede kafiye/redif birliği, maksatta birlik, aynı anlam doğrultusunda söylenmenin yanında vezin birliği esas tutulmuştur (Köksal, 2006, 14). Ayrıca bu tanımlarda nazirenin müsabaka kastıyla yazılması da vurgulanmaktadır (Köksal, 2006, 13). Nazire mecmualarındaki bazı örneklerde kafiye/redif birliği ve vezin birliği olmayan nazirelere de rastlanmaktadır. Nazirede esas olan metinler arasındaki konu birliğidir (Karavelioğlu, 2011, 27; Morkoç, 2003, IX).

Şairlerin örnek aldıkları, izinden gittikleri ve dolayısıyla tanzir ettikleri şiir için zemin şiir ya da model şiir tabirleri kullanılmaktadır.

Model şiirin vezin ve kafiyesi yanında ana kelimelerini de benimseyen şair, aynı malzemeyi kullanarak daha çarpıcı, daha güzel bir şiir yazmayı amaç edinir. Bu iddia, şairin model şiirin araçlarına ve ön bilgisine hâkimiyeti ile aynı şiir zemininde yarışabilecek yeteneğe sahip olabildiği ölçüde gerçekleşir (Kumaz, 2007, 45). Bu gelenek bazen model şiirin aynen tekrarlanmasına ya da model şiirden daha kötü şiirlerin yazılmasına yol açmışsa da genellikle nazireler bir iddia sonucu yazıldıklarından model şiirlerden daha güzel olurlar; bir yarışma havası taşıyan bu durum hem nazire yazarı hem de tanzir edilen açısından önem taşır (İsen, 1997, 327). Bir şairin yakaladığı başarı bir başka şair tarafından biraz daha ileriye taşınmış; böylece şiirin anlam sınırları genişlemiştir (Karavelioğlu, 2011, 203).

Bir eser veya şiirin tanzir edilmesi onun, tanzir eden tarafından beğenildiğine işarettir. Bu yüzden tanzir edilen şiirin şairinden övgüyle bahsetmek nazirecilikte gelenek hâlini almıştır (Öztoprak, 2000, 85). Nazire yazmakla bir şair, tanzir ettiği şair ve şiire iltifat ettiğini göstermiş olur.

Klasik Türk edebiyatında nazirecilik geleneği yeni şairlerin yetişmesi için bir ekol olmuştur. Fuzûlî (ö. 1556) tarzında yazmaya çalışanlar Fuzûlî Mektebi, Nâbî (ö. 1712) tarzında yazmaya çalışanlar Nâbî Mektebi gibi ekoller oluşturmuştur. Yeni yetişen bu şairler üstatlarını geçemeseler bile onların yolunda ilerleyerek üstatlarının şiir söyleyişindeki mana ve sırâ vâkıf olarak bu konuda şiir mektepleri teşekkül ettirmişler veya var olan mektepleri zenginleştirerek devam ettirmişlerdir (Aktaş, 2001, 282).

Bir şiirin nazire sayılması için belli şartları taşıması gerekir. Nazire tanımlarında genel olarak vezin birliği, kafiye -varsa redif- birliği, söyleyiş (eda), anlam ve hayal benzerliği üzerinde ittifak edildiği görülür (Köksal, 2003, 228). Buna rağmen nazire mecmualarında zemin şiirler ile onlara yazılan nazireler karşılaştırıldığında farklı vezinlerin de kullanıldığı görülmektedir. Yine kafiye ve redif konusunda da model alınan şiirler ile onlara yazılan nazireler incelendiğinde bu şiirlerden kafiyesi model şiirden farklı veya kafiyesi farklı olmasına karşın redifi model şiirle aynı nazirelere de rastlanmaktadır (Köksal, 2003, 230-231).

Kalb Sanatı

Arapça bir kelime olan kalb (قلب) "tersine çevirme, döndürme, dönüştürme, değişim, devirme" anlamlarına gelir (Mutçalı, 2012, 758). Edebiyatta kelimenin harflerini değiştirerek harf ilave etmeden o harflerle anlamlı yeni bir kelime ortaya çıkarma sanatıdır. Bir cinas çeşidi olarak da görülen kalb sanatı için maktûb, cinas-ı kalb ve tecnis-i kalb tabirleri de kullanılmıştır. Harflerin sondan başa doğru sıralı bir şekilde kullanılmasıyla anlamlı bir kelime oluşturulmasına kalb-i kül (felek-kelef gibi), harflerin sondan başa doğru değil de karışık olarak kullanılarak anlamlı bir kelime oluşturulmasına kalb-i baz (ihmâl-imhâl gibi) denilmiştir (Dilçin, 2000, 481-482; Saraç, 2019, 253).

Bozmak kelimesinden türeyen "bozuntu" kelimesi kalb sanatına işaret eder. Nitekim bozmak kelimesi gerek muamma ve lugazlarda gerek diğer şiirlerde kalb sanatına işaret etmektedir. Mustafa Fennî'ye (ö. 1745) ait aşağıdaki beyitte şair vefaya da cefaya da naz yapan sevgilinin vefa yazıldığını görse bozup üf dediğini anlatırken vefâ kelimesinin bozulduğunda yani kalb edildiğinde üf kelimesi elde edilmesini de ifade etmiştir. Nitekim vefâ (وفا) kelimesini oluşturan harfler düzensiz kalb (kalb-i baz) edildiğinde üf (وف) kelimesi ortaya çıkar (Demirkazık, 2022, 28; Kaya, 2014, 100):

Vefâyı görse yazılmış bozar hemân üf dir
O hû girifte vefâya cefâya nâz eyler

Fennî, *Divan'*ındaki 32. lugazında da "bozmak" kelimesiyle kalb sanatına işaret etmiştir. Dokumacılıkta kullanılan "mekik" kelimesinin sorulduğu lugazda "mekik" kelimesine ulaşmak için birinci mısradaki "üstühân" kelimesini vermiştir. Şair bu kelimenin bozulmasıyla lugaza konu olan nesneye ulaşılabileceğini belirtmiştir. Üstühân kelimesinin eş anlamlısı "kemik"tir. Kemik (كعك) kelimesinin harfleri bozulduğunda yani kalb edildiğinde lugazın cevabı olan mekik (مكك) kelimesi çıkmaktadır (Demirkazık, 2010, 62; Demirkazık, 2022, 570):

Üstühân dirsem eğer sen boz da bil
Çün bu fenni bilmeğe budur delîl

Râtib Ahmed Paşa'ya (ö. 1762) ait aşağıdaki örnekte "bozuntu" kelimesi kalb sanatını ifade etmenin yanında menfi bir anlama da işaret eder. Şair sufinin köhne kaftanının fani dünyaya dair olduğunu, kendisinin baki âlemin bozuntusu olan bu dünyada bir kaba bulamadığından söz etmiştir. Şair bozuntu kelimesini hem "kabâ" kelimesinin "bekâ" kelimesinin bozuntusu yani kalb edilmesi anlamında kullanmış hem de bu dünyanın baki olan bir hayatın bozuntusu olduğunu, sufinin ona değer verdiğini, kendisinin ise baki âlemin bozuntusu olan bu fani dünyaya önem vermediğini anlatmıştır. "Bozuntu" kelimesinin bu kullanımı bu çalışmada konu ettiğimiz Nâbî ve ona nazire yazdığını düşündüğümüz şairlerin kullanımı gibidir:

'Abâ-yı köhne-i sûfî fenâyâ dâ'irdür
Bekâ bozuntusu 'âlemde bir kabâ bulamam (Kılıç, 1996, 302)

1. Nâbî ve "Bozundısıdur" Redifli Zemin Şiirleri

1642 yılında Urfa'da doğan Nâbî'nin asıl adı Yusuf'tur. Soylu bir aileye mensup olan şairin babası ve dedesi "seyyid" olarak anılır. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Urfa'da geçiren şair 1666 yılında İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'daki ilk yıllarında şiir meclislerine girmekte zorlansa da IV. Mehmed'in (1648-1687) damadı Musahip Mustafa Paşa (ö. 1687) ile tanıştıktan sonra onun ölümüne kadar rahat bir hayat sürdüğü bilinir. Onunla Lehistan seferine katılmış, 1675'te IV. Mehmed'in şehzadeleri için düzenlenen şenliklere iştirak etmiştir. *Fetihnâme-i Kamanîçe* ve *Surnâme* bu sefer ve şenliklerin ürünüdür. Râmî Mehmed Paşa'yla (ö. 1708) hacca gitmiş, Musahip Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra (1687) Halep'e yerleşmiştir. Hac seyahatini *Tuhfetü'l-Harameyn* adlı eserinde anlatmıştır. *Hayriyye* adlı eserini Halep'te yazmıştır. Halep valisi iken sadrazam olan Baltacı Mehmet Paşa (ö. 1712) ile 1710'da İstanbul'a gelmiş, 1712'de İstanbul'da vefat etmiştir (Karahana, 2006, 32/258-259).

Altı padişah dönemini idrak eden ve Osmanlı'nın duraklama döneminde yaşayan Nâbî, döneminin her türlü huzursuzluk ve bozulmasını şiirine konu etmiş, hikmetli söyleyişleriyle hem çağdaşı şairleri hem kendinden sonra gelen şairleri derinden etkilemiştir.

Yukarıda sayılan eserlerinin dışında *Farsça Divançe, Zeyl-i Siyer-i Veysî, Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn, Hayrâbâd, Münşeât* adlı eserlerin sahibidir. Manzum mensur pek çok eser yazan şairin en önemli edebî eserinin *Divan'ı* olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Nâbî, klasik Türk edebiyatı geleneği içinde kalmak suretiyle şiirden hareketle topluma ayna tutmuştur. Bu aynada Osmanlı siyasi hayatındaki çözülme ve toplumsal hayatta görülen bozulma birtakım yönleriyle gözler önüne serilir. Bu şiir anlayışıyla Nâbî, klasik Türk edebiyatında hikemî tarzın öncüsü ya da en önemli temsilcisi kabul edilir (Gültekin, 2013, 98).

*Divan'*ındaki pek çok orijinal gazeli zemin şiir kabul edilmiş ve şairler tarafından şiirlerine nazireler yazılmıştır. Özellikle "bozundısudur" redifli biri 9, diğeri 10 beyitlik iki gazeli dikkat çeker. Bu gazeller *Divan'*daki 148 ve 159 numaralı gazellerdir (Bilkan, 1997, I/571-572, 580-581). Bunlar kalb sanatı üzerine inşa edilmiş, bütün beyitlerinde kalb sanatından yararlanmış özel gazellerdir. Ancak şair bu gazellerde kalb sanatının sadece lafzî yönünden yararlanmamış; hüner gösterirken aynı zamanda redif olan kelimenin anlamından da yararlanarak düşünce, hikmet ve toplumsal eleştiriye ana tema olarak belirlemiştir (Gültekin, 2013, 99-100).

Tespitlerimize göre bu redifle yazılmış ilk şiir Nâbî'ye aittir. Nâbî'nin kalb sanatıyla örülü bu iki gazeli yazmasında onun muamma ve lugaz türlerine olan ilgisi ile eşsiz sanat yeteneğine dikkat çekmek gerekir.

"Bozuntu" kelimesini redif olarak tercih eden Nâbî, bu kelimeyi kalb sanatı anlamında kullanmanın yanında kelimedeki -untu ekinin menfi anlamını da çağrıştırmak istemiş ve kelimeye çeşitli anlamlar yüklemiştir. Nitekim bu kelime ile türeyen Türkçe kelimelerin bazılarında menfi bir anlam söz konusudur. Akıntı, çalıntı, çıkıntı, inilti, kırıntı, sızıntı, süprüntü vb. örneklerinde bu menfi anlam hissedilmektedir.

Nâbî "bozundısudur" redifli şiirlerinde kelimeyi kalb etmek yani harflerini değiştirmek anlamı dışında sebep, farklı biçim, işaret etmek, habercisi olmak, anımsatmak, belirti gibi anlamlarda kullanmıştır. Nâbî'nin bu gazellerindeki anlam özellikleri ile ilgili bir çalışma yapılmıştır.¹

Nâbî'nin "bozundısudur" redifli ilk gazeli *Divan'*daki 148. gazeldir. 9 beyitlik gazelde "elif" (ل) harfi revî olarak kullanılmış ve mücerred kafiye yararlanmış. Şiir aruzun "mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla kaleme alınmıştır. Her mısrasında kalb sanatına başvuru şirde 18 kez kalb yapılırken bunların 4'ü kalb-i küll, 14'ü kalb-i baz örneğidir. Şair sırasıyla "âteş-şitâ", "ecr-recâ", "nemâ-emn", "ufuk-kafâ" kelimeleriyle kalb-i küll; "dâg-gıdâ", "vâh-hevâ", "sâz-sezâ", "bâl-belâ", "nâf-fenâ", "âsaf-safâ", "zâg-gazâ", "kâr-kirâ", "ism-semâ", "mâh-hümâ", "arz-rızâ", "yâr-riyâ", "Vân-nevâ", "râh-Ruhâ" kelimeleriyle kalb-i baz yapmıştır.

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1.	Gönülde dâg -ı mahabbet gıdâ bozundısudur O âh u vâh -ı ta'alluk hevâ bozundısudur	dâg (داغ) – gıdâ (غدا) vâh (واه) – hevâ (هوا)
2.	Bulunsa tâzece ta'bîr-i nerm- sâze sezâ Lisân-ı köhnede âteş şitâ bozundısudur	sâz (ساز) – sezâ (سزا) âteş (آتش) – şitâ (شتا)
3.	Fakîr mûre olur kayd-ı bâl 'ayn-i belâ Vedâ'ı nâf -ı zeminden fenâ bozundısudur	bâl (بال) – belâ (بلا) nâf (ناف) – fenâ (فنا)
4.	'Aceb mi feth ile âsaf bulursa reng-i safâ Ki zâg -ı tîg-ı şecâ'at gazâ bozundısudur	âsaf (آصف) – safâ (صفا) zâg (زاغ) – gazâ (غزا)
5.	'İbâdetinden ider ehl-i zühd ecr -i recâ Ki kâr î bâr-keşânun kirâ bozundısudur	ecr (اجر) – recâ (رجا) kâr (كار) – kirâ (كرا)
6.	Nüzûl-i ism semâ dan delîldür buna kim O mâh -ı evc-i letâfet hümâ bozundısudur	ism (اسم) – semâ (سما) mâh (ماه) – hümâ (هما)

¹ Şiirlerin anlam özellikleri için bk. İbrahim Gültekin, "Nâbî'nin İki Gazelinde Kalb'den Anlama Giden Yol", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 49, (2013), 95-116.

7. **Nemâ** nümûde-i **emn** olduğu dırahta sezâ
Ki **arz**-ı perveriş itmek **rızâ** bozundısıdur nemâ (نما) – emn (امن)
arz (ارض) – rızâ (رضا)
8. **Ufuk kafâ**da nümâyân tekâbüî üzere iken
Zamâne **yârı** anunçün **riyâ** bozundısıdur ufuk (افق) – kafâ (قفا)
yâr (يار) – riyâ (ريا)
9. Egerçi **Vân**'dan olur Nâbiyâ **nevâ** ümmîd
Velîk **râh**-ı hakikat **Ruhâ** bozundısıdur Vân (وان) – nevâ (نوا)
râh (راه) – Ruhâ (رها)

Nâbî'nin “bozundısıdur” redifli ikinci gazeli *Divan*'daki 159. gazeldir. 10 beyitlik gazelde “lâm” (ل) harfi revî olarak kullanılmış ve böylece mücerred kafiye yapılmıştır. Şiir aruzun “*mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*” kalıbıyla kaleme alınmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi şair bu şiirin matla beytinin iki mısramında, diğer beyitlerin sadece ikinci mısralarında kalb sanatına başvurmuştur. Şiirde 11 kez kalb sanatından istifade edilirken bunların 1'i kalb-i küî, 10'u kalb-i baz örneğidir. Şair sırasıyla “les'-'asel” kelimeleriyle kalb-i küî; “mâl-emel”, “silk-kesel”, “Zâl-ezel”, “cilâ-ecel”, “beled-bedel”, “hulv-vahal”, “piliç-çepel”, “cild-cedel”, “ilm-'amel”, “lugaz-gazel” kelimeleriyle kalb-i baz yapmıştır.

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1. Gönülde dâ'îye-i **mâl emel** bozundısıdur
Nümûd-ı **silk**-i kanâ'at **kesel** bozundısıdur mâl (مال) – emel (امل)
silk (سلك) – kesel (كسل)
2. Cihânı gerdiş ider hayliden bu köhne kîbâb
Sipihre tesmiye-i **Zâl ezel** bozundısıdur Zâl (زال) – ezel (ازل)
3. 'Aceb mi mevt-i irâdîye düşse ehl-i sülûk
Cilâ-yı âyine-i rûh **ecel** bozundısıdur cilâ (جلا) – ecel (اجل)
4. Rüsûm-ı âmed ü reft üzredür nizâm-ı cihân
Siyâk-ı resm-i **beled** hep **bedel** bozundısıdur beled (بلد) – bedel (بدل)
5. Gören bilür şekerün gilden olduğın hâsıl
Ki **hulv**-i sufre-i âlem **vahal** bozundısıdur hulv (حلو) – vahal (وخل)
6. Cefâ-yı 'âleme sabr it safâ murâdun ise
Ki **les**'-i hayye-i şöhret **asel** bozundısıdur les' (لسع) – 'asel (عسل)
7. Ta'aafünâtını yâd eyle beyza vü ferhün
Piliç lezîzdür ammâ **çepel** bozundısıdur piliç (پليچ) – çepel (چپل)
8. Kitâblarla medârisde bahs ider tullâb
Kitâb **cildi** anuñçün **cedel** bozundısıdur cild (جلد) – cedel (جدل)
9. 'Amel o kârgühün kemterîn kurâzasıdur
Metâ'-ı **ilm**e dinilmez **'amel** bozundısıdur 'ilm (علم) – 'amel (عمل)
10. Münâsebetledür evzâ'-ı tesmiye Nâbî
Lugaz hele kati vâzih **gazel** bozundısıdur lugaz (لغز) – gazel (غزل)

2. Nâbî'ye Nazire Yazan Şairler

Tespitlerimize göre "bozundısudur" redifi Nâbî'den sonra da kullanılmıştır. Nâbî'nin gazelleri ve ona nazire yazılan şiirlerle ilgili bilgiler şu şekildedir:

Sıra	Şair	Nazım Şekli	Beyit Sayısı	Kafiye-Redif	Aruz Kalıbı
1	Nâbî (ö. 1712)	Gazel	9	-â bozundısudur	mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
2		Gazel	10	-el bozundısudur	mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
3	Edîb (ö. 1748?)	Gazel	7	-em bozundısudur	mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
4	Hâzık (ö. 1763)	Gazel	8	-em bozundısudur	mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
5	Dâniş (ö. 1775)	Gazel	9	-el bozundısudur	mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
6		Gazel	6	-es bozundısudur	mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
7		Gazel	3	-â bozundısudur	mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
8	Sermed (ö. 1787)	Gazel	7	-er bozundısudur	mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
9	Azmî (ö. 1831)	Gazel	7	-em bozundısudur	mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
10	Nâfi (ö. 1849/50)	Gazel	7	-er bozundısudur	mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Tespitlerimize göre "bozundısudur" redifli şiirlerin ilki Nâbî tarafından kaleme alınmıştır. Bu 10 şiirin zemin (model) şiirinin Nâbî'ye ait olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nâbî'nin klasik Türk edebiyatındaki etkileri de düşünüldüğünde kendisinden sonra gelen şairlerin onun şiirlerine nazire yazmış olduklarını belirtmek hatalı olmayacaktır. Bu hususta bu şiirlerin hepsinin Nâbî etkisiyle yazıldığı rahatlıkla söylenebilir. Nâbî'ye nazire yazdığını belirttiğimiz şairlerin ortak yönü aşağıda kısa biyografilerinde de görüleceği gibi Nâbî'den etkilenmiş olmalarıdır.

Tespitlerimize göre Nâbî'nin "bozundısudur" redifli gazellerine 6 şair tarafından 8 nazire yazılmıştır. Bu şairlerden Dâniş bu redifle 3 şiir yazmış, diğer şairler birer şiir kaleme almıştır. Nazire olduğunu değerlendirdiğimiz bütün şiirler, gazel nazım şekliyle ve Nâbî'nin zemin şiirinin aruz kalıbı olan "mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Nazire olduğu değerlendirilen 8 şiirde de Nâbî'nin 159 numaralı gazelinde yaptığı gibi matlanın her mısraında, matladan sonraki beyitlerin sadece ikinci mısralarında kalb sanatı kullanılmıştır. Böylece Nâbî'nin 148. gazelinin bu redifle yazılmış manzumeler arasında her mısradaki kalb sanatı bulunması bakımından ilk ve tek olduğunu belirtmek gerekir.

Bu gazellerde rediften önceki kelime beyitteki bir başka kelimenin kalb edilmiş şekli olmaktadır. Bu yüzden şairler kalb sanatına uygun olması bakımından kafiyede değişikliğe gidebilmiştir. Örneğin Nâbî ilk gazelinde sonu "â" (ا) ile biten kelimelerle, ikinci gazelinde ise sonu "l" (ل) ile biten kelimelerle kalb yaparken ona yazılan nazirelerde sadece Dâniş'in kafiyede Nâbî'yi takip ettiği görülmektedir. Diğer şairler Nâbî'yi redif ve yöntemde takip etmiş ancak kafiye kelimelerini değiştirmişlerdir. Bunda kalb sanatını daha kolaylıkla yapabilecekleri kelimeleri kullanma gayesi etken olmuş olmalıdır. Bilindiği gibi nazire şiirlerde kafiyeye uyulmayan örneklere rastlanmaktadır.

Nazire şiirler karşılaştırıldığında aynı kafiyeye sahip şiirlerde aynı kelimelerle kalb sanatının yapıldığı da dikkat çeker. Bu kelimeler şunlardır: *beled* (بلد) – *bedel* (بدل) Nâbî, Dâniş; *cilâ* (جلا) – *ecel* (اجل) Nâbî, Dâniş; *derk* (درک) – *keder* (کدر) Sermed, Nâfi; *direm* (درم) – *meder* (مدر) Sermed, Nâfi; *ilm* (علم) – *amel* (عمل) Nâbî, Dâniş; *mâl* (مال) – *elem* (الم) Edîb, Azmî; *mekr* (مکر) – *kerem* (کرم) Hâzık, Azmî; *men'* (منع) – *ne'am* (نعم) Hâzık, Azmî; *merd* (مرد) – *direm* (درم) Edîb, Hâzık, Azmî; *mest* (مست) – *sitem* (ستم) Edîb, Hâzık; *rakam* (رقم) – *kamer* (قمر) Sermed, Nâfi; *zâl* (زال) – *ezel* (ازل) Nâbî, Dâniş.

Tercih edilen kafiyeden dolayı mesela Nâbî "mâl" kelimesiyle "emel" kelimesini kalb ederken Edîb ve Azmî "mâl" kelimesini "elem" şeklinde kalb etmiştir. Aynı şekilde "mekr" kelimesini Hâzık ve Azmî "kerem" şeklinde kalb ederken Sermed aynı kelimeyi "kemer" şeklinde kalb etmiştir.

2.1. Halebli Edîb (ö. 1748?)

18. yüzyıl şairi Halebli Edîb, tezkirelerde yer almasa da birçok açıdan dikkati çeken bir şairdir. O, lirizm ve hayal derinliği bakımından güçlü bir şair olmasa da dile son derece vâkıf, sözcüklerle oynamaktan zevk alan tam bir zeka şairidir. Bu özelliğinin, klasik şiirin alışılmış lügatinden farklı, eskilerin "gayr-i munis" olarak nitelediği çok sayıda Arapça, Farsça sözcük kullanmasıyla birleşmesi, onu anlaşılması, okunması güç bir şair yapmıştır. Edîb, Hint üslubunun edebiyatımızdaki en önemli isimlerinden biridir. Nâbî gibi Sâib-i Tebrizî'nin (ö. 1676?) yolundan gitmeyi tercih etmiş, hayalden ziyade fikre ve hikmete önem vermiştir. Üretken bir şair olan Edîb, bir taraftan cinaslar ve alışılmamış sözcüklerle klasik şiir lügatini

zorlarken bir taraftan da *Divan*'ın hacmini alabildiğince genişleterek edebiyatımızın en hacimli divanlarından birine sahip olmuştur (Horata, 11 Temmuz 2024).

Halebli Edîb de naziresinde Nâbî gibi hikemi söyleyişe yönelmiştir. Mal biriktirmenin kişiyi mutlu etmeyeceğini, özellikle helal olmayan malın elem getireceğini ifade ettiği aşağıdaki beyit bunun örneklerindedir:

Künûz-ı mâl ile sanma elem mezîd olmaz
Ki **mâl**-i suhtu cihânın **elem** bozundısıdır

Söz oyunlarına olan merakıyla bilinen Halebli Edîb'in Nâbî'nin "bozundısıdır" redifli gazeline yazdığı nazire *Divan*'ın 146. gazelidir (Mum, 2004, 295-596). 7 beyitlik gazelde şair, Nâbî'nin 159 numaralı gazelinde olduğu gibi matla beytinin her iki mısraında ve takip eden beyitlerin ikinci mısralarında kalb sanatına başvurmuştur. Gazelde "mîm" (م) harfi revî olarak kullanılmış ve mücerred kafiye yapılmış, "bozundısıdır" kelimesi redif olarak kullanılmıştır. Şiir, Nâbî'nin şiirinde olduğu gibi aruzun "mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla kaleme alınmıştır.

7 beyitlik şiirde 8 kez kalb sanatına başvurulurken bunların 4'ü kalb-i kül, diğer 4'ü kalb-i baz örneğidir. Şair sırasıyla "mey-yem", "merd-direm", "melak-kalem", "muhh-ham" kelimeleriyle kalb-i kül; "mest-sitem", "amel-alem", "mâl-elem", "râm-İrem" kelimeleriyle kalb-i baz yapmıştır.

Halebli Edîb'in nazire gazeli şu şekildedir:

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1.	Ne zevki var mey -i telhin ki yem bozundısıdır Dem-i humârı da mestin sitem bozundısıdır	mey (مى) – yem (يم) mest (مست) – sitem (ستم)
2.	Kefende dirheme var şanma cây-ı istikrâr Bakılsa hâline merdin direm bozundısıdır	merd (مرد) – direm (درم)
3.	Olur her âyine hüsn-i 'amelle rif'at-şân ' Amel bülendî-i şâna ' alem bozundısıdır	'amel (عمل) – 'alem (علم)
4.	Künûz-ı mâl ile sanma elem mezîd olmaz Ki mâl -i suhtu cihânın elem bozundısıdır	mâl (مال) – elem (الم)
5.	Temellük etmede hâme hemîşe elvâha Melak te'emmül olunsa kalem bozundısıdır	melak (ملق) – kalem (قلم)
6.	Du'â ki muhh -ı 'ibâdât-ı ehl-i tâ'atdir Gürûh-ı rükka'-ı 'ubbâda ham bozundısıdır	muhh (مخ) – ham (خم)
7.	Edîb ni'met-i hulda 'adîl olur vuslat O şûhu râm edebilmek İrem bozundısıdır	râm (رام) – İrem (ارم)

2.2. Hâzık Mehmed (ö. 1763)

1690/91 yılında Erzurum'da doğan şairin asıl adı Mehmed'dir. Seyyid Mehmed adıyla da anılmıştır. Ataları Karabağ yöresinden Erzurum'a gelen Erzurumlu âlimlerden İspirli Ebu Bekir Efendi'nin oğludur. Önce devrin tanınmış âlimlerinden ilim tahsil etmiş, daha sonra Feyziyye Medresesi müderrisi olan babası Ebu Bekir Efendi'den ders alarak tahsilini tamamlamıştır. Erzurum'da elli yılı bulan müderrisliği esnasında aralarında başta Erzurumlu İbrahim Hakkı olmak üzere birçok kıymetli şahsiyetin yetişmesine katkıda bulunmuştur. Erzurum nakibüleşraflığına, 1756'da da Erzurum müftülüğüne tayin edilmiş, vefatına kadar bu görevi sürdürmüştür. 1763'te Erzurum'da vefat eden Hâzık'ın *Divan*'ı ile mensur *Ta'likât Alâ Tefsîri'l-Beyzâvî ve Fetvâlar* adlı üç eseri bilinmektedir (Güfta, 1992, 3-9).

Hâzık, kasidede Nefî'nin (ö. 1635), gazelde ise Nâbî'nin etkisindedir. Kasidelerini büyük oranda Nefî'ye nazire olarak yazmıştır. Yüzyılın birçok şairinde görülen Nâbî'ye ve sanatına karşı duyulan hayranlık Hâzık'ta da söz konusudur. "Hâzık sühanda Nâbî-i sâni diyen bana" ve "Hâzık etdin giderek Nâbî'ye nazımın taklîd" mısralarında ifade ettiği gibi, Hâzık, Nâbî'nin gazellerini tanzir etmiş ve "Nâbî-i sâni" olmakla övünmüştür (Güfta, 23 Haziran 2024).

Hâzık'ın naziresinde kalb sanatıyla tezat unsurlara vurgu yaparak şiirine derinlik kazandırmaya çalıştığı görülmektedir. Zamanede erliğin gümüş ve altınsız olmadığını "merd" kelimesini oluşturan harflerin "direm" (dirhem) kelimesinden bozulma olduğunu belirtirken parayla mertlik gösterildiğine dikkat çekmiştir:

Zamâne erligi bî-sîm ü zer ne kâbildir
Hurûf-ı **merd** ki Hâzık **direm** bozundısıdır

Kendisine Nâbî-i sâni (ikinci Nâbî) diyen Hâzık Mehmed'in, Nâbî'nin "bozundısıdır" redifli gazeline yazdığı nazire 8 beyittir (Aksu, 1996, 312; Güfta, 1992, 229-230). Hâzık, Nâbî'nin 159 numaralı gazeline olduğu gibi matla beytinin her iki mısrasında ve takip eden beyitlerin ikinci mısralarında kalb sanatına başvurmuş, istisna olarak 3. beytin her iki mısrasında sınırlı bir kalb yapmıştır. Gazelde "mîm" (م) harfi revî olarak kullanılmış ve mücerred kafiyeyle yararlanılmış, "bozundısıdır" kelimesi redif olarak kullanılmıştır. Gazel Nâbî'nin şiirinde olduğu gibi aruzun "mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla kaleme alınmıştır.

8 beyitlik şiirde 9 kez kalb sanatına başvurulurken bunların 1'i kalb-i kül, diğer 8'i kalb-i baz örneğidir. Şair sırasıyla "merd-direm" kelimeleriyle kalb-i kül; "mest-sitem", "emel-elem", "rumuh-harem", "kamer-rakam", "gümüş-şikem", "mekr-kerem", "men'-ne'am", "demi'-adem" kelimeleriyle kalb-i baz yapmıştır.

3. beyitte yapılan kalb sanatı kalb-i kül ve kalb-i bazdan farklı bir örnektir. Bu kullanım kelimedeki harflerin birer kez kullanılmadığı ve hepsinin aynı sayıda kullanılmadan yapıldığı bir örnektir. Nitekim ehl-i kalem (اهل قلم) ifadesi mâh-likâ (ماه لقا) şeklinde kalb edilirken elif (ل) iki kez kullanılmış, lâm (ل) harflerinden biri kullanılmamıştır.

Hâzık Mehmed'in nazire gazeli şu şekildedir:

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1.	Hurûf-ı meste nazar kıl sitem bozundısıdır Emel dedikleri ancak elem bozundısıdır	mest (مست) – sitem (ستم) emel (امل) – elem (الم)
2.	Derûna nîze-güzâran zebân-ı nisvândır Rumuh dedikleri halkın harem bozundısıdır	rumh (رمح) – harem (حرم)
3.	'Aceb mi ehl-i kalemde bulunsa mâh-likâ Kamer dedikleri zîrâ rakam bozundısıdır	kamer (قمر) – rakam (رقم)
4.	Misâli 'âlem-i rü'yâda oldu kâzûrât Gümüşt den eyle hazer kim şikem bozundısıdır	gümüşt (كمش) – şikem (شكم)
5.	Zemâne kimseye etmez kedersiz ikrâmı Mekir dedikleri halkın kerem bozundısıdır	mekr (مكر) – kerem (كرم)
6.	Cihânda eyleme reddi kabûlden tefrîk Nukûş-ı men' e nazar kıl ne'am bozundısıdır	men' (منع) – ne'am (نعم)
7.	Sirişk-i dîde-i terden gelir peyâm-ı fenâ Demi' dedikleri zîrâ adem bozundısıdır	dem' (دمع) – adem (عدم)
8.	Zamâne erligi bî-sîm ü zer ne kâbildir Hurûf-ı merd ki Hâzık direm bozundısıdır	merd (مرد) – direm (درم)

2.3. Dâniş (ö. 1775)

Asıl adı Süleyman'dır. Enderunlu Süleyman Tayfûr Dâniş Bey olarak tanınmıştır. Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) oğlu Şehzâde Mehmed'in dadısının oğludur. Annesiyle küçük yaşta saraya alınmış, Enderun'da yetişip hâcegan sınıfına dâhil olmuştur. Pek çok devlet görevinden sonra İstanbul'da vefat etmiştir. İlk şiirlerinde Tayfûr mahlasını kullanan şair, daha sonra Dâniş mahlasını almıştır. Bilinen tek eseri *Divan*'ıdır. Şiirleri nazım tekniği bakımından başarılıdır. Gazellerinin dili diğer nazım şekillerine göre daha sadedir. Nâbî'den etkilenecek hikemî ve arifane tarzda şiirler yazmıştır (Kesik, 15 Haziran 2024).

Şiirlerinde Nâbî etkilerini gördüğümüz Dâniş, Nâbî'nin "bozundısudur" redifli gazeline 3 nazire yazmıştır. Dâniş nazire gazellerinde kullandığı kafiye de Nâbî'yi takip etmiştir.

Dâniş'in Nâbî'nin "bozundısudur" redifli gazeline yazdığı ilk nazire *Divan*'ın 91. gazelidir (Birgören, 2004, 388). 6 beyitlik gazelde şair, Nâbî'nin 159 numaralı gazeline olduğu gibi matla beytinin her iki mısraında ve takip eden beyitlerin ikinci mısralarında kalb sanatına başvurmuştur. Gazelde "sîn" (س) harfi revî olarak kullanılmış ve mücerred kafiye yararılanılmış, "bozundısudur" kelimesi redif olarak kullanılmıştır. Şiir Nâbî'nin şiirinde olduğu gibi aruzun "mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla kaleme alınmıştır.

6 beyitlik şiirde 7 kez kalb sanatına başvurulurken bunların 1'i kalb-i kül, diğer 6'sı kalb-i baz örneğidir. Şair sırasıyla "sebi'-'abes" kelimeleriyle kalb-i kül; "sehv-heves", "sa'd-'ades", "sefer-feres", "semek-meges", "cizr-ceres", "sakf-kafes" kelimeleriyle kalb-i baz yapmıştır.

Dâniş'in Nâbî'ye nazire olarak değerlendirdiğimiz *Divan*'ındaki ilk gazel şu şekildedir:

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1.	Felekte sehv -i kanâ'at heves bozundısudur Çü sa'd ni'met-i 'âlem 'ades bozundısudur	sehv (سهو) – heves (هوس) sa'd (سعد) – 'ades (عدس)
2.	Semend-i himmeti semt-i merâma rehvar et Sefer bu 'arsada zîrâ feres bozundısudur	sefer (سفر) – feres (فرس)
3.	Ne denli şahs mekân ihtilâf ederse dahi Semek masîde düşünce meges bozundısudur	semek (سمك) – meges (مكس)
4.	Sadâ-yı herze-derâyân-ı dehrden ne elem Ki metn-i cizr -i havâdis ceres bozundısudur	cizr (جسر) – ceres (جرس)
5.	Husûl-i vüs'at-i cây-ı safâya sa'y eyle Ki sakf -ı hâne-i tengî kafes bozundısudur	sakf (سقف) – kafes (قفس)
6.	Çalış beşâset-i vech-i semâhate Dâniş Sebi' çü deş-ti azâde 'abes bozundısudur	sebi' (ثبع) – 'abes (عبث)

Dâniş'in Nâbî'nin "bozundısudur" redifli gazeline yazdığı ikinci naziresi *Divan*'ın 119. gazelidir (Birgören, 2004, 413-414). 9 beyitlik gazelde şair, Nâbî'nin 159 numaralı gazeline olduğu gibi matla beytinin her iki mısraında ve takip eden beyitlerin ikinci mısralarında kalb sanatına başvurmuştur. Gazelde "lâm" (ل) harfi revî olarak kullanılmış ve mücerred kafiye yararılanılmış, "bozundısudur" kelimesi redif olarak kullanılmıştır. Şiir Nâbî'nin şiirinde olduğu gibi aruzun "mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla kaleme alınmıştır.

9 beyitlik şiirde 10 kez kalb sanatına başvurulurken bunların hepsi kalb-i baz örneğidir. Şair sırasıyla "ilm-'amel", "melâ-emel", "cilâ-ecel", "celb-cebel", "lahm-hamel", "zâl-ezel", "lems-mesel", "beled-bedel", "ilc-ca'al", "ledg-dagal" kelimeleriyle kalb-i baz yapmıştır.

Dâniş'in Nâbî'ye nazire olarak değerlendirdiğimiz *Divan*'ındaki ikinci gazel şu şekildedir:

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1.	Medâr-ı 'ilm-i hakikat 'amel bozundısıdır Melâ-yı felsefe yoksa emel bozundısıdır	'ilm (علم) – 'amel (عمل) melâ (ملا) – emel (امل)
2.	Mukîm-i kişver-i vasla firâk müşkildir Cilâ o hâle mukârin ecel bozundısıdır	cilâ (جلا) – ecel (اجل)
3.	Bakınca ma'den-i elmâs kûha zâhir olur Ki celb-i menfa'at ekser cebel bozundısıdır	celb (جلب) – cebel (جبل)
4.	Kuzum seni nice 'âşık düşürsün ağzından Elezz-i lahm-ı tarî çün hamel bozundısıdır	lahm (لحم) – hamel (حمل)
5.	Harîs-i 'ömr olur ekser şüyûh dünyâda Ki zâl sâ'ire nisbet ezel bozundısıdır	zâl (زال) – ezel (ازل)
6.	Öpen 'izârını zevkîn visâle benzetdi 'Aceb şebih ki lems de mesel bozundısıdır	lems (لمث) – mesel (مثل)
7.	Bir ay oturma çü meh bir şehirde devvâr ol Beled me'âlde zîrâ bedel bozundısıdır	beled (بلد) – bedel (بدل)
8.	Gören vücûdunu mânend-i hunfesâ bed-bû Bilir ki 'ilc-i mülevves ca'al bozundısıdır	'ilc (علج) – ca'al (جعل)
9.	Hulûsu kendine tiryâk-i ekber et Dâniş Çü ledg-i mâr-ı desâyis dagal bozundısıdır	ledg (لدغ) – dagal (دغل)

Dâniş'in Nâbî'nin "bozundısıdır" redifli gazeline yazdığı üçüncü naziresi *Divan*'ın 229. gazelidir (Birgören, 2004, 413-414). 3 beyitlik natamam gazelde şair, Nâbî'nin 159 numaralı gazelinde olduğu gibi matla beytinin her iki mısrasında ve takip eden beyitlerin ikinci mısralarında kalb sanatına başvurmuştur. Gazelde "elif" (ل) harfi revî olarak kullanılmış ve mücerred kafiyeyle yararlanılmış, "bozundısıdır" kelimesi redif olarak kullanılmıştır. Şiir Nâbî'nin şiirinde olduğu gibi aruzun "*mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*" kalıbıyla kaleme alınmıştır.

3 beyitlik natamam gazelde 4 kez kalb sanatına başvurulurken bunların hepsi kalb-i baz örneğidir. Şair sırasıyla "bahâ-hebâ", "kabâ-bekâ", "bekâ-kabâ", "nâz-zinâ" kelimeleriyle kalb-i baz yapmıştır.

Dâniş'in Nâbî'ye nazire olarak değerlendirdiğimiz *Divan*'ındaki üçüncü natamam gazeli şu şekildedir:

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1.	Bahâ -yı kâle-i matlab hebâ bozundısıdır Velî kabâ -yı semâhat bekâ bozundısıdır	bahâ (بها) – hebâ (هبا) kabâ (قبا) – bekâ (بقا)
2.	Şerî'at ehline gerden-firâz-ı bagy olma Bekâsı 'ûc-ı habîsin kabâ bozundısıdır	bekâ (بقا) – kabâ (قبا)
3.	Bilen bilir nüket-i tavr-ı şevhet-engîzin O âfetin bize nâzı zinâ bozundısıdır	nâz (ناز) – zinâ (زنا)

2.4. Sermed (ö. 1787)

İstanbul'da doğan şairin asıl adı Feyzullah'tır. Seyyid Feyzullah Sermed Efendi olarak tanınmıştır. Babası nesih ve sülûste asrının en büyük hattatlarından olan Şekercizâde (Şekerzâde) Mehmed Efendi'dir (ö. 1753). Öğrenimine babasından aldığı temel derslerle başlamış, ünlü âlimlerden dersler alıp Üsküdar'da Yeni Vâlîde Camii hatibi olup şeyhü'l-kurrâ olmuş, saray-ı âmire hocalığı ve Selanik kadılığı yapmıştır. Devrinde ünlü bir hattat olan Sermed, Selanik kadılığından azledildikten sonra 3 Kasım 1787'de vefat etmiştir. Divan sahibi şair matematik alanında da eserler vermiştir (Gürgendereli, 16 Mayıs 2024).

Bu redifi tercih eden şairler gibi Sermed de yer yer hikemi söyleyişlere yönelmiştir. Dünyanın altınının aldatıcı olduğunu ve tamah edilmemesi gerektiğini belirtirken dirhem anlamındaki direm kelimesinin çamur, balçık anlamındaki meder kelimesinden bozulma olduğunu ifade etmiştir. Şair paranın gerçekte değersiz bir balçık gibi algılanması gerektiğini düşünmektedir:

'Ayârdır zer-i dünyâya Sermed itme tama'
Direm hele katı alçak **meder** bozundısıdur

Sermed'in, Nâbî'nin "bozundısıdur" redifli gazeline yazdığı nazire *Divan'*ın 25. gazelidir (Ergün, 2004, 116). 7 beyitlik gazelde şair Nâbî'nin 159 numaralı gazeline olduğu gibi matla beytinin her iki mısraında ve takip eden beyitlerin ikinci mısralarında kalb sanatına başvurmuştur. Gazelde "râ" (ر) harfi revî olarak kullanılmış ve mücerred kafiyeden yararlanılmış, "bozundısıdur" kelimesi redif olarak kullanılmıştır. Şiir Nâbî'nin şiirinde olduğu gibi aruzun "mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla kaleme alınmıştır.

7 beyitlik şiirde 8 kez kalb sanatına başvurulurken bunların hepsi kalb-i baz örneğidir. Şair sırasıyla "rakam-kamer", "derk-keder", "reşk-şeker", "rehn-hüner", "zıkr-güzer", "mekr-kemer", "cerh-hacer", "direm-meder" kelimeleriyle kalb-i baz yapmıştır.

Sermed'in Nâbî'ye nazire olarak değerlendirdiğimiz gazeli şu şekildedir:

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1.	Rakam şikeste-i hattın kamer bozundısıdur Velik derk -i şu'â'ı keder bozundısıdur	rakam (رقم) – kamer (قمر) derk (درك) – keder (كدر)
2.	Dimâg-ı telhime lezzet virir hakikatde Bana bu reşk i rakîbin şeker bozundısıdur	reşk (رشك) – şeker (شكر)
3.	Kumâş-ı vuslata çesbân vedî'a-i nazmım O deyne rehni edîbin hüner bozundısıdur	rehn (رهن) – hüner (هنر)
4.	Uzatma kıssayı ağyâr tutmadan geçelim Bu yerde zıkr -i reh-i gam güzer bozundısıdur	zıkr (ذکر) – güzer (گذر)
5.	Miyânıdır düşüren kayd-ı hâhişe zîrâ Gönülde mekr -i ta'alluk kemer bozundısıdur	mekr (مكر) – kemer (كمر)
6.	Sikeştî-i dilime seng-i hâlidir bâ'is Ki cerh -i rahne-i sînem hacer bozundısıdur	cerh (جرح) –acer (حجر)
7.	'Ayârdır zer-i dünyâya Sermed itme tama' Direm hele katı alçak meder bozundısıdur	direm (درم) – meder (مدر)

2.5. Diyarbakırlı Azmî (ö. 1831)

Asıl adı Ahmed olan şair Diyarbakır'da doğmuştur. Yazdığı manzumelerinden Arapçaya ve Farsçaya hâkim olduğu ve iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. İstanbul, Erzurum, Bitlis, Şam, Irak, Hicaz gibi pek çok yeri gezdikten sonra 1831 yılında Diyarbakır'da vefat etmiştir (Erdoğan, 10 Ağustos 2024).

Azmî'yi en çok etkileyen şair hikemi şiirin en büyük temsilcisi olan Nâbî'dir. Üslup sahibi bir şair olmaktan çok, birçok şairden etkilenmiş bir şiir heveslisi izlenimi uyandıran Azmî'de, yer yer mahallileşme hareketinin dil özelliklerinin yanı sıra ağırlıklı olarak hikemî tarzın ve klasik üslubun söyleyiş özellikleri görülmektedir. Şiir tekniği açısından genel olarak klasik divan şiiri geleneğine bağlı olan şair, söyleyişten çok anlama önem vermiş, bu yüzden vezin ve kafiye kullanımında pek titiz davranmamıştır. *Divan* ve *Miftâhu'l-Ma'ânî* adlı eserleri vardır (Erdoğan, 10 Ağustos 2024).

Diyarbakırlı Azmî belki yaşadığı gerçeklere gönderme yaparak mansıp sahipleri ile didişilmeyeceğini belirtmiş ve bunu da yine kalb sanatına konu ettiği men' (yasak) ve ne'am (evet, öyle) kelimelerinin zıtlığı ile anlatmak istemiştir:

Menâsıb ehli ile 'Azmiyâ cedel olamaz
Meni' bu sırrı açar bak **ne'am** bozundısıdır

Şiirlerinde Nâbî etkisi kuvvetle hissedilen Diyarbakırlı Azmî'nin, Nâbî'nin "bozundısıdır" redifli gazeline yazdığı nazire *Divan*'ın 43. gazelidir (Duymaz, 2010, 159, 257-258). 7 beyitlik gazelde şair Nâbî'nin 159 numaralı gazeline olduğu gibi matla beytinin her iki mısraında ve takip eden beyitlerin ikinci mısralarında kalb sanatına başvurmuştur. Gazelde "mîm" (م) harfi revî olarak kullanılmış ve mücerred kafiye yapıları kullanılmıştır. Şiirde "bozundısıdır" kelimesi redif olarak kullanılmıştır. Şiir, Nâbî'nin şiirinde olduğu gibi aruzun "mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla kaleme alınmıştır.

7 beyitlik şiirde 8 kez kalb sanatına başvurulurken bunların 1'i kalb-i kül, diğer 7'si kalb-i baz örneğidir. Şair sırasıyla "merd-direm" kelimeleriyle kalb-i kül; "mâl-elem", "nemed-nedem", "mühimm-himem", "mekr-kerem", "'amid-'adem", "revm-verem", "meni'-ne'am" kelimeleriyle kalb-i baz yapmıştır.

Diyarbakırlı Azmî'nin Nâbî'ye nazire olarak yazdığını değerlendirdiğimiz gazeli şu şekildedir:

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1.	Gedâ nazarda değil merd direm bozundısıdır Velik mâl cihânda elem bozundısıdır	merd (مرد) – direm (درم) mâl (مال) – elem (الم)
2.	Tecerrüd ile dilersin ki feyz-âb olasın Nemed -kabâ-yı velâyet nedem bozundısıdır	nemed (نمد) – nedem (ندم)
3.	Sa' isiz ola mı hâsıl merâm-ı sa'b-ı cihân Mühimm lafzını fikr et himem bozundısıdır	mühimm (مهم) – himem (همم)
4.	Visâl-i yâre gönül hîle-zer durur ancak Hurûf-ı mekr anıncün kerem bozundısıdır	mekr (مكر) – kerem (كرم)
5.	Firîb-i tekye-zen-i mesned-i fenâ olma Cihâna etme ' amid kim ' adem bozundısıdır	'amd (عمد) – 'adem (عدم)
6.	Husûl-i matlaba kim etmeye kader ikdâm Ne sûd revm -i ne-bercâ verem bozundısıdır	revm (روم) – verem (ورم)
7.	Menâsıb ehli ile 'Azmiyâ cedel olamaz Meni' bu sırrı açar bak ne'am bozundısıdır	men' (منع) – ne'am (نعم)

2.6. Nâfi (ö. 1849/50)

Kaynaklarda kimi zaman Nâfi kimi zaman da Abdünnâfi ismiyle zikredilen şair, Gaziantep ulemasından Arap Tâhir Efendi'nin oğludur. Nâfi Efendi, tahsilini Gaziantep'te tamamladıktan sonra uzun yıllar Mısır'da ikamet etmiştir. Mesleği muallimlik olan şair, *Divan*'ında adı en çok geçen devlet adamı İbrahim Paşa'nın evlatlarını yetiştirmek amacıyla Mısır'a gitmiştir. Türk kültür tarihinde önemli bir yeri olan şair, âlim ve devlet adamı olan Nâfi'nin oğlu Münif Paşa da eğitiminin önemli bir bölümünü burada ailesiyle yaşarken almıştır. Şair, Mısır'dan dönüşünün akabinde 1849/50 yılında vefat etmiştir. Nâfi'nin elimizde bulunan tek eseri *Divan*'ıdır (Çavuşoğlu, 12 Eylül 2024).

Nâfi Efendi, kendinden önceki ve kendisiyle çağdaş olan şairlere kayıtsız kalmamış, üstadının Nefî olduğunu ifade etmiş, başta Nâbî olmak üzere pek çok şairin gazellerine tahmisler yazmıştır. Nâfi, sade bir dille şiirler kaleme almış, döneminin divan şairleri arasında isminden söz ettiremeye de gazelleri ve özellikle tarih manzumeleriyle kendine has bir söyleyiş yakalamıştır (Çavuşoğlu, 12 Eylül 2024).

Nâfi de naziresinin kimi beyitlerinde hikemi söyleyişe yönelmiştir. Hâzık Mehmed'in şiirinde olduğu gibi direm-meder kalbi yapan şair, ihtiyaç sahiplerinin gördüğü muameleyi anlatmak istemiştir:

Niyâz ehli olursa 'aceb mi kim pâmâl
Direm bu vâdî-i gamda **meder** bozundısıdur

Şiirlerinde Nâbî etkisi hissedilen Nâfi'nin, Nâbî'nin "bozundısıdur" redifli gazeline yazdığı nazire 7 beyittir (Çavuşoğlu, 2012, 547; Özen, 2010, 77-78). Nâfi de Nâbî'nin 159 numaralı gazeline olduğu gibi matla beytinin her iki mısramında ve takip eden beyitlerin ikinci mısralarında kalb sanatına başvurmuştur. Şair gazeline "râ" (ر) harfini revî olarak kullanmış ve mücerred kafiye yapmıştır. Şiirde "bozundısıdur" kelimesi redif olarak kullanılmıştır. Nâfi de naziresini Nâbî'nin şiirinde olduğu gibi aruzun "mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün" kalıbıyla kaleme almıştır.

7 beyitlik şiirde 8 kez kalb sanatına başvurulurken bunların hepsi kalb-i baz örneğidir. Şair sırasıyla "feres-sefer", "kerem-kemer", "dehr-heder", "derk-keder", "rakam-kamer", "direm-meder", "nehr-hüner", "tarab-batar" kelimeleriyle kalb-i baz yapmıştır.

Nâfi'nin Nâbî'ye nazire olarak yazdığını değerlendirdiğimiz gazeli şu şekildedir:

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

1.	Feres bu râh-ı emelde sefer bozundısıdur Kerem didükleri ancak kemer bozundısıdur	feres (فرس) – sefer (سفر) kerem (كرم) – kemer (كمر)
2.	Füzûn olursa da 'ömrün fenâdur encâmı Hemîşe döndüğü dehrün heder bozundısıdur	dehr (دهر) – heder (هدر)
3.	Sürûr ister isen ol cihânda bî-idrâk Ki derk -i sırr-ı 'avâlim keder bozundısıdur	derk (درك) – keder (كدر)
4.	Debîr-i sun' iledür geh ziyâd geh noxsân Rakam kitâb-ı felekde kamer bozundısıdur	rakam (رقم) – kamer (قمر)
5.	Niyâz ehli olursa 'aceb mi kim pâmâl Direm bu vâdî-i gamda meder bozundısıdur	direm (درم) – meder (مدر)
6.	Dile bu feyz-i füyûzât 'ayn-ı hikmetdür Hurûş-ı nehr -i ma'ârif hüner bozundısıdur	nehr (نهر) – hüner (هنر)
7.	Taleb necât ise Nâfi' kıl ihtiyâr sükût Tarab bu bezm-i fenâda batar bozundısıdur	tarab (طرب) – batar (بطر)

Sonuç

Tespitlerimize göre "bozundısıdur" redifli şiirler ilk kez Nâbî tarafından yazılmıştır. Nâbî'nin bu redifle iki gazel yazdığı bilinirken bunların ilki 9, ikincisi 10 beyittir. Bu şiirleri özel kılan şey bütün beyitlerinde kalb sanatından yararlanmış olmasıdır. Nâbî "bozuntu" kelimesini kelimeyi kalb etmek anlamında kullanmanın yanında çok anlamlılık ekseninde bu şiirlerinde kelimeye farklı anlamlar da yüklemiştir. Nâbî, *Divan*'ındaki bu redifle yazdığı ilk şiirinin bütün mısralarında kalb sanatına başvurmuştur. İkinci gazelinde ise matla beytinin iki mısranda, takip eden beyitlerin yalnız ikinci mısralarında kalb sanatına başvurmuştur. Bu gazeller Nâbî'nin şiir sahasında ustalığını yansıtmaya ve bir söz sanatıyla örülmüş olmalarıyla özel şiirlerdir.

Klasik Türk şiirinde orijinal söyleyişler genellikle zemin (model) olarak kabul edilmiş ve bu söyleyişlerin olduğu şiirlere nazireler yazılmıştır. Nâbî'ye zaman içerisinde 6 şair nazire yazmış, bu şairler Nâbî'nin ikinci gazelinde izlediği yolu izlemiştir. Nâbî'nin gazeliyle aynı aruz kalıbı (mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün) ve redifi taşıyan bu şiirlerden Dâniş'in yazdığı üç nazire Nâbî ile kafiye ortaklığı da taşıırken diğer şairlerin kalb sanatının imkânları çerçevesinde kafiyede değişikliğe gittikleri görülür. Nitekim nazire geleneği içerisinde kafiye ortaklığı taşımayan örnekler de rastlanmaktadır. Nâbî'ye nazire yazdığını değerlendirdiğimiz şairlerin hepsi Nâbî'nin izinden giden şairlerdir. Bunlar Halebli Edîb (ö. 1748?), Hâzık Mehmed (ö. 1763), Dâniş (ö. 1775), Sermed (ö. 1787), Diyarbakırlı Azmî (ö. 1831) ve Nâfi'dir (ö. 1849/50).

Nâbî kendi döneminden başlayarak sonraki yüzyıllarda da etkisi kuvvetle hissedilen kudretli bir şairdir. Adı geçen şairlerin divanlarında Nâbî'ye pek çok nazire yazdıkları görülmektedir. Bu şairler Nâbî'nin kalb sanatı ekseninde yazdığı bu orijinal söyleyişe de kayıtsız kalmamış ve nazire yazmışlardır. Nâbî bu yazdığı iki gazelinde sadece hüner göstermeyi amaçlamamış aynı zamanda "bozuntu" kelimesinin çağrışımlarıyla eleştirel bir tavır takınmış, hikemi söyleyişe yönelmiştir. Ona nazire yazan şairlerin de bunu amaçladıkları görülmüştür. Nazirelerden hiçbirinin Nâbî'nin şiirini geride bırakacak düzeyde olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu çalışmayla nazire geleneğine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Öte yandan Klasik Türk şiirinde Nâbî etkisine dair tespitler yapılmıştır. Nazirelerin 18 ve 19. yüzyıllara ait oldukları düşünüldüğünde klasik Türk şiirindeki Nâbî etkisinin ne denli uzun sürdüğü ortaya çıkmış olur. Biyografilerinde Nâbî'den etkilendiklerine değinilen bu şairlerin bu şiir dizisinde kalb sanatını kullanarak hikemi söyleyişte örnek aldıkları şairin izinden gittikleri gözler önüne serilmiştir.

Çalışmayla kalb sanatının şairlerce sadece söze dayalı basit bir sanat olarak görülmediği, şairlerin bu sanat yoluyla şiirlere tezat ve çağrışımlarla derinlik kazandırıldıkları anlaşılmıştır.

Nâbî'ye nazire yazan şairlerin divan neşirlerinde Dâniş ve Diyarbakırlı Azmî dışında bu redife dikkat çekilmediği ve Nâbî'ye nazire olduğuna değinilmediği görülmüştür.

Kaynakça

- AKSU, F. Belgin Tezcan. *XVIII. Yüzyıl Divan Şairi Hazık Mehmet ve Divanı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- AKTAŞ, Hasan. "Nazîrecilik Geleneği ve Çağdaş Şiirimizin Ufukları". *Hece Dergisi* 53-54-55 (Mayıs-Haziran-Temmuz 2001), 282-294.
- BİLKAN, Ali Fuat. *Nâbî Dîvânı*. I-II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- BİRGÖREN, Hamdi. *Dâniş Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. I-V, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- ÇAVUŞOĞLU, Halime. "Nâfi", Arab Tâhir Efendi-zâde". Erişim 12 Eylül 2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nafi-arab-tahir-efedizade>.
- ÇAVUŞOĞLU, Halime. *Nâfi Arab Tâhir Efendi-zâde'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- ÇİÇEKLER, Mustafa. "Nazire/Fars Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/458. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- DEMİRKAZIK, H. İbrahim. "Mustafa Fennî'nin (öl. 1745) Lugazlarının Özellikleri ve Divan'ında Olmayan Yedi Lugazının Tenkitli Metni". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 5 (Güz 2010), 35-80.
- DEMİRKAZIK, Hacı İbrahim. *Mustafa Fennî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. İstanbul: DBY Yayınları, 2022.
- DİLÇİN, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- DUYMAZ, Mehmet. *Diyarbakırlı Azmî ve Divançesi (İnceleme-Metin-İndeks)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- ERDOĞAN, Mehtap. "Azmî, Ahmed, Diyarbakırlı". Erişim 10 Ağustos 2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/azmi-ahmed-diyarbakirli>.
- ERGÜN, Emel. *Sermed (Feyzullâh) Divânı (Edisyon-Kritik, İnceleme)*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- GIBB, E. J. Wilkinson. *Osmanlı Şiir Tarihi*. I-V, Tercüme: Ali Çavuşoğlu, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- GÜFTA, Hüseyin. "Hâzık, Seyyid Mehmed Efendi". Erişim 23 Haziran 2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hazik-seyyid-mehmed-efendi>.
- GÜFTA, Hüseyin. *Hazık Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- GÜLTEKİN, İbrahim, "Nâbî'nin İki Gazelinde Kalb'den Anlama Giden Yol", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 49 (2013), 95-116.
- GÜRGENDERELİ, Müberra. "Semed, Seyyid Feyzullâh Efendi". Erişim 16 Mayıs 2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sermed-seyyid-feyzullah-efendi>.
- HORATA, Osman. "Edîb, Halebli". Erişim 11 Temmuz 2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/edib-halepli>.
- İPEKTEN, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- İSEN, Mustafa. "Divan Şiirinde Nazire Geleneği". *Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.

- KARAALIOĞLU, Seyit Kemal. *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1978.
- KARAHAN, Abdülkadir. "Nâbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/258-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- KARAVELİOĞLU, Murat A. "Güneş Kasidesi Bağlamında Ahmed Paşa'nın Lâmiî Çelebi'ye Etkisi". *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*. Ed. Bilal Kemikli-Süleyman Eroğlu, 202-222. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011.
- KARAVELİOĞLU, Murat A. "Şeyh Gâlib'in Gubârî'ye Naziresi". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Mart 2011), 25-41.
- KAYA, Hasan. "Divan Şiirinde Harf ve Kelime Oyunlarına Dair Bir Tasnif Denemesi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 48 (2014), 71-114.
- KESİK, Beyhan. "Dâniş/Tayfûr, Süleyman Tayfûr Bey". Erişim 15 Haziran 2024. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/danis-tayfur-suleyman-tayfur-bey>.
- KILIÇ, Yasin. *Râtib Ahmed Paşa, Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- KÖKSAL, M. Fatih. "Nazire Kavramı ve Klâsik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı", *Diriözler Armağanı, Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*. Hazırlayanlar: M. Fatih Köksal ve Ahmet Naci Baykoca, Ankara: Bizim Büro Yayınları, 215-290, 2003.
- KÖKSAL, M. Fatih. *Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- KURNAZ, Cemal. *Osmanlı Şair Okulu*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2007.
- MORKOÇ, Yasemin Ertek. *Eğridirli Hacı Kemal'in Câmîü'n-Nezâir'i (Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme)*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- MUM, Cafer. *Halebli Edîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Cinaslar Sözlüğü)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- MUTÇALI, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2012.
- ÖZEN, Vahit. *Nâfi Dîvânı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- ÖZTOPRAK, Nihat. *Refî-i Âmidî, Cân u Cânân*. İstanbul: Türk Gev Yayınları, 2000.
- SARAÇ, M. A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat ve Biçim-Ölçü-Kafiye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.